
A. Sivertsev, Private Households and Public Politics in 3rd-5th century Jewish Palestine

Review by: יהושע שוורץ

Zion / ציון, Vol. ג' (תשס"ג), חוברת ד' (ס"ח), pp. 506-512

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70039107>

Accessed: 28/11/2011 05:28

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

Alexei Sivertsev, *Private Households and Public Politics in 3rd–5th Century Jewish Palestine (Texts and Studies in Ancient Judaism, 90)*,
Mohr Siebeck, Tübingen 2002, 279 pp., bibl., index

ספר זה הוא גרסה מתוקנת של עבודת דוקטור שהוגשה ל־Skirball Department of Hebrew and Judaic Studies של New York University בשנת 2001. מטרת הספר לבדוק את האופי העירוני של מוסדות השלטון העצמי של היהודים בתקופה הרומית המאוחרת ובתחילת התקופה הביזנטית, ולנתח את תפקידו של בית האב האריסטוקרטי בתחומים ציבוריים הקשורים לחיי החברה, הפוליטיקה, המשפט, השלטון ועוד – כל זה בהשוואה למציאות שהייתה קיימת במזרח הרומי.

הספר מחולק לשלושה חלקים, שלושה פרקים בחלקים הראשון והשלישי וארבעה פרקים בחלק השני. בחלק הראשון (עמ' 19–93) המחבר מתייחס למוסד הנשיאות במאה הג' וטוען שיש להבין את משפחת הנשיא כבית אב עירוני אריסטוקרטי, הפועל בעיר דווקא, כחלק מתהליך הפיכתה של האצולה היהודית לשעבר לאצולה עירונית טיפוסית של העולם הרומי. מבחינה זו, משפחת הנשיא לא הייתה שונה כלל וכלל מבתי אב אריסטוקרטיים לא־יהודיים, וגם הם הפכו מאצולות לאומית לאצולות עירוניות. הפרק הראשון (עמ' 21–39) בחלק זה מתאר את המציאות החדשה במאות הב'–הג'. בפרק השני (עמ' 40–65) המחבר מנסה להוכיח שניתן לפרש את המונחים 'נשיא' ופטריארך כמונחים עירוניים, ובפרק השלישי (עמ' 66–93) הוא מנסה לעקוב אחר בני שושלת רבן גמליאל כמנהיגים עירוניים.

בארבעת הפרקים של החלק השני (עמ' 95–183) המחבר מתייחס לתפקידים ציבוריים שונים של בתי האב האריסטוקרטיים, ובמיוחד למתיחות המסוימת שנוצרה בין המסגרות הפרטיות והמשפחתיות, שמילאו תפקידים אלה מלכתחילה, ובין המסגרות הציבוריות שעיצבו אותם מחדש. בפרק הרביעי, הראשון בחלק השני, המחבר סוקר את הרקע הכללי של המוסדות הציבוריים שצמחו ממוסדות בתי אב משפחתיים בתקופת הבית השני (עמ' 97–116). הפרק החמישי (עמ' 117–139) דן ב'בית' של בית האב ובסמכות ההלכתית של 'בתים' אלה. שני הפרקים הבאים מרחיבים את ממד ה'בית': הפרק השישי (עמ' 140–160) מתאר את בתי המשפט הפרטיים-הציבוריים של חז"ל במסגרות של בתי האב האריסטוקרטיים, והפרק האחרון בחלק זה, הפרק השביעי (עמ' 161–183), עוקב אחר ההתפתחות מן ה'בית' של בתי האב לבית המדרש.

החלק השלישי בספר עוקב אחרי הפיכת בתי האב האריסטוקרטיים-העירוניים המקומיים לחלק מרכזי במנהל של הביורוקרטיה הביזנטית (עמ' 185–254). הפרק השמיני (עמ' 187–203) מנתח את מוסדות השלטון היהודיים על רקע האימפריה הרומית. הפרק הבא (עמ' 204–227) דן בראשית התהוות המנהל הנשיאותי בתקופה הביזנטית, והפרק האחרון (עמ' 228–254) בוחן את המנגנון של הביורוקרטיה הנשיאותית כחלק מהאימפריה הביזנטית. המסע הארוך של המחבר בתיאור התמורה שעברו המוסדות הציבוריים היהודיים ממוסדות לאומיים למוסדות עירוניים ובחזרה למוסדות לאומיים מסתיים בסיכום כללי (עמ' 255–258).

הקריאה בספר מעוררת רגשות מעורבים. התגובה הראשונה של הקורא היא של הסתייגות מכך שמישהו ראה צורך לכתוב עוד דוקטורט – ולאחר מכן ספר – על מוסדות השלטון היהודיים ובמיוחד

על ה'נשיא' וה'נשיאות'!¹ את התחושה הזאת מחזקים שני הפרקים הראשונים, שהם טכניים מאוד ומנסים להוכיח שמונחים 'לאומיים' יכולים גם להתפרש כמונחים 'עירוניים'. ואולם בהמשך מתגלה לקורא ספר מרתק ונועז, המשנה לכאורה לגמרי את כל הפרשנויות הקודמות לגבי הנשיא והנשיאות, פרשנויות שהמחבר מציג בקיצור במבוא (עמ' 1-17). זאת ועוד, פרשנותו לגבי בתי אב ו'בתים', במיוחד מבחינת הסמכות והכוח המשפטי-ההלכתי שלהם, מעלה קווים חדשים לתולדות חז"ל ומוסדותיהם, הן ביחסיהם עם הנשיא הן בתפקודם ההלכתי האוטונומי.² נראה אפוא שמדובר בספר חשוב מאוד. והנה, הקורא הקפדן הבודק את המקורות, ובמיוחד את פרשנות המחבר לדברי חז"ל שהוא דן בהם, יגלה קושי הולך וגובר בפרשנותיו של המחבר. ברצוני להציג בפני הקוראים רק מקצת מן התינויות שלי.

המחבר מעלה כמה וכמה פעמים את האפשרות של קשר בין בתי האב האריסטוקרטיים של תקופת הבית השני ובין אלה של המאה הג' (למשל עמ' 12, 82-83, 98, 117, 125, 139, 255). ראשית כול, יש במחקר הערכות חדשות לגבי מעמדם וכוחם של בתי אב אריסטוקרטיים (aristocratic clans) בתקופת הבית השני,³ ויש חוקרים המצביעים על המעבר מבתי אב למשפחות גרעיניות ועל ההשלכות השלטוניות של התפתחות זו.⁴ כמו כן, אף שיש היבטים משפחתיים בקבוצות השונות שהתקיימו

- 1 המחבר אינו מכיר כנראה את עבודת הדוקטור של א' חבס (רובין), הנשיא בתקופה הרומית-ביזאנטית – לתולדותיה של דינאסטיה, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל-אביב, 1991. כמו כן, אין הוא מציין למאמריה: E. Habas, 'Rabban Gamaliel of Yavneh and His Sons: The Patriarchate before and after the Bar Kokhva Revolt', *Journal of Jewish Studies* (=JJS), L (1999), pp. 21-37. 'שמעון בן כוסבה והתואר "נשיא"', ירושלים וארץ-ישראל: ספר אריה קינדלר, בעריכת י' שוורץ, ז' עמר וע' ציפר, רמת-גן ותל-אביב תש"ס, עמ' 133-146. אף אין התייחסות למאמרו של S. Schwartz, 'The Patriarchs and the Diaspora', *JJS*, L (1999), pp. 208-222. idem, *Imperialism and Jewish Society, 200 B.C.E. to 640 C.E.*, Princeton 2001, pp. 110-128.
- 2 בעניין חז"ל, המחבר הולך בדרכה של Catherine Hezser, *The Social Structure of the Rabbinic Movement in Roman Palestine*, Tübingen 1997. עם זאת, חשוב להדגיש שאין מסקנותיו כמסקנותיה.
- 3 ראו עמ' 90 הערה 6: 'No work exists that would deal comprehensively with the Jewish aristocratic clans of the Second Temple period'. בלי להעמיק לגבי היחס בין 'משפחה' לבית אב, מוזר ביותר שאין המחבר מציין כלל למחקריו של מנחם שטרן ז"ל בעניין המשפחות הגדולות והחברה היהודית בתקופת הבית השני. כך למשל חסרות ההפניות הבאות: מ' שטרן, המשפחות הגדולות בתקופת הבית השני, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ט; M. Stern, 'Aspects of Jewish Society: The Priesthood and Other Classes', *Compendia Rerum Iudaicarum ad Novum Testamentum*, I: *The Jewish People in the First Century*, eds. S. Safrai & M. Stern, Philadelphia 1976, II, pp. 561-630.
- 4 ראו: M. Goodman, *The Ruling Class of Judea: The Origins of the Jewish Revolt Against Rome A.D. 66-70*, Cambridge 1987, pp. 68-69. גודמן רואה בכך תופעה שפגעה בכוח הנשיא. גודמן כבר העיר לגבי הממצא הארכאולוגי המחזק את השערתו (עמ' 69), אך המחבר אינו מתייחס לממצא הארכאולוגי כלל (הן לגבי תקופת הבית השני הן לגבי התקופה הרומית-הביזאנטית). וראו עכשיו: א' רגב, 'הקבורה המשפחתית והחזון-משפחתי בירושלים ובסביבתה בתקופת בית הורדוס', *קתדרה*, 106 (תשס"ג), עמ' 35-60.

בתקופת הבית השני, כמו ה'חבורות' למיניהן, פרושיות או לא פרושיות, אין להגדירן כ'clans', לכל הפחות לא בשימוש שעושה המחבר במונח זה.⁵ ובאשר להמשכיות של מסגרות השלטון היהודי הפנימי לאחר החורבן, כבר העמיד אותנו מ' גודמן על הכישלון של מסגרות אלה בתקופת הבית, וקשה אפוא להצביע על המשכן לאחר החורבן. ואם אכן היה להן המשך, דוגמת הכהנים הרבים באופן יחסי שהשתלבו בעולמם של חז"ל, אין לקשור זאת לבתי אב.⁶ האם לא היה כל קשר בין בתי אב לפני החורבן לאלה שהמשיכו להתקיים אחרי החורבן? ואולי היה קשר מסוים? אכן, הקושי בגישת המחבר נעוץ בהתמקדותו בגורם אחד בלבד, גורם בתי האב, שאותו הוא הופך לגורם מרכזי תוך שהוא מתעלם מגורמים חברתיים אחרים שמילאו תפקיד באותו זמן. הכול שחור או לבן – הכול בתי אב.⁷ החיפוש אחרי בתי האב גורם למחבר לפעמים לאלץ את המקורות יתר על המידה. כך, למשל, המחבר טוען כי מי ש'מכניס פירות ומוציא פירות, שוכר פועלין ופטר פועלין' (תוספתא, כתובות ט, ג, מהדורת ליברמן, עמ' 88), שהוא 'בן בית' על פי הלכה זו, הוא: 'Most probably this description refers to a supervisor of one's estate etc.' (עמ' 117–118). אבל הלכה זו מתייחסת למשנה, שבועות ז, ת, בעניין חלוקת נכסים, ובן בית שם הוא כנראה 'אחד מן האחין שנתעסק בנכסים משמת אביהם'.⁸ המחבר רשאי להציע פירוש משלו, אבל אפשר היה לצפות ממנו שלפחות יציין שיש פירוש אחר, כפי שהוא עושה בהמשך (עמ' 118), כשהוא מתאר את 'זונין הממונה' (תוספתא, פסחים ג [ב], יא, מהדורת ליברמן, עמ' 154), כ'supervisor of Rabban Gamaliel's estate' (עמ' 118, הערה 6), אם כי גם במקרה זה אין לו כל הוכחה לדבריו.⁹

דוגמה נוספת לפרשנות מאולצת, היא פרשנותו של המחבר למסורת על המתח בין רבי יהודה הנשיא לרבי פנחס בן יאיר בעניין הניסיון של רבי לבטל את השביעית (ירושלמי, דמאי א ג, כב ע"א; תעניות ג ב, סו ע"ג), שממנה הוא לומד על הכוח הצבאי האוטונומי-הפרטי של משפחות בתי האב או הנשיא (עמ' 121–122). לדעת המחבר, רבי הזמין את ר' פנחס בן יאיר, אבל לפי המסורת הזדמן רבי פנחס בן יאיר לבית רבי ('סלק רבי פינחס בן יאיר לגביה').¹⁰ רבי פנחס בן יאיר לא

- 5 ראו: הוסר (לעיל, הערה 2), עמ' 74–75, והביבליוגרפיה שם.
- 6 גודמן (לעיל, הערה 4), עמ' 124, על הכישלון של הכהנים הגדולים ומשפחת בית הורדוס (Herodians). על מעמד הכהנים לאחר החורבן ראו: J.J. Schwartz, *Lod (Lydda), Israel: From Its Origins through the Byzantine Period, 5600 B.C.E. – 640 C.E.*, Oxford 1991, pp. 80–81, והביבליוגרפיה שם.
- 7 ראו עמ' 112. אין ספק שגם בכתבי יוסף בן מתתיהו וגם בברית החדשה מתוארים בתי אב חזקים שלפעמים לקחו את החוק לידיהם, בין אם מדובר בשימוש בבריונים הפועלים כמעין צבא פרטי ובין אם הכוונה לשימוש במסודות שיפוט פנימיים. ואולם, התופעות קשורות בכללן לבעיות החברה והשלטון היהודי, ויש להבינן מעבר לעניין הצר של בתי אב (אם בכלל). ראו: J. Schwartz, 'Lessons from Inter-Communal Conflict During the Second Temple Period', *Jewish Political Studies Review*, XII (2000), pp. 39–52.
- 8 כדברי רש"י, שבועות מח ע"ב, ד"ה 'ובן בית'. וכך גם בפירושים של אלקב, קהתי ועוד.
- 9 וראו את הדיון של המחבר שם. ובנוסף למאמר שלי המצוטט שם, ראו גם: שורץ (לעיל, הערה 6), עמ' 81, 92–93. ולקורא פתרונים.
- 10 על נקודה זו ראו: ע' מאיר, רבי יהודה הנשיא: דיוקנו של מנהיג במסורות ארץ ישראל ובבל,

הסכים עם רבי לבטל את השביעית. אף על פי כן הזמין רבי את ר' פנחס לאכול אתו. על פי המחבר, ר' פנחס: 'sharply criticized R. Judah for his affluence'. יש חוקרים הטוענים שבמסורת זו נרמזת ביקורת על העושר ועל רמת החיים של רבי,¹¹ אבל יש לדייק ולהציג בפני הקורא את כל העובדות. נאמר שרבי פנחס ראה 'מולותא דרבי קיימין', כלומר שהפרדות של רבי עומדות, ושאל: 'כל אילין יהודאי זנין', כלומר, כל אלה היהודים זנים? הפרשנים המסורתיים, פני משה וקרובן העדה, מפרשים שהפרדות 'הן בריות מזיקין'. יכול להיות שאין לפרש כך, אבל קשה מדוע המחבר מתעלם מפירוש זה אף שאינו מקבלו; כמו כן, ניתן לפרש את העושר גם ביחס לפרדות, פירוש שהמחבר אינו מציע כלל.¹²

ואולם כל ההשגות הללו טפלות לעומת המשך הפרשנות של המחבר. רבי פנחס חזר הביתה ורבי ביקש לפייסו ושלח אליו שליחים. רבי פנחס הזעיק את תושבי העיר לעזור לו לעמוד בפני השליחים, אבל תושבי העיר התפזרו מששמעו מן השליחים שרבי אכן מבקש להתפייס עם רבי פנחס. המחבר רואה בשליחים האלה בריונים, שנשלחו להפעיל כוח פיסי על רבי פנחס ופעלו בדומה לבריונים שהיו בשירות בתי אב אחרים (עמ' 121–122). לדעת המחבר, כל הסיפור בא להציג את השליחים באור זה. ואולם עיון מדוקדק במקור מלמד שרבי שאף לפיוס אמיתי, וקשה לחשוב שלשם כך יפעיל כוח פיסי. אדרבה, רבי מוותר ואומר שאם לא יזכה לכך בעולם הזה, יזכה בעולם הבא. במסורת זו, כמו במסורות אחרות שבהן חכם מותח ביקורת על רבי, הרי בסופו של דבר רבי משבח את היריב. אין כאן בריונים ואין כאן צבא פרטי. יש כאן הכרה של רבי בחכמים הללו כסמכויות מוסריות ודתיות גדולות ממנו.¹³ המחבר ממשיך לפרש כל מקרה אפשרי במונחים של בתי אב ובתים. הוא טוען כי מרכיב נוסף ב-'paramilitary gangs' של בריונים ועבדים ששימשו צבא פרטי של בתי האב היו התלמידים ששימשו את רבותיהם, וכך למדו מהם הלכות הקשורות לחיי היומיום. כדבריו: 'In other words, the very service in ones master's household was considered to be an essential part of one's legal training' (עמ' 127). אין ספק שהיו תלמידי חכמים ששימשו את רבותיהם בצורה מעין זו.¹⁴ זאת ועוד, שימוש זה נעשה חשוב יותר לפי השיטות הממעטות בקיום בתי מדרש רשמיים ורואים ב'בתי מדרש' התקהלויות בלתי פורמליות ואישיות. ואולם אפילו לשיטות אלה, הקשר של חכם או של תלמיד ל'בית' הוא רק סוג אחד של התקשרות.¹⁵ כמו כן, חכמים לימדו את תלמידיהם במקומות רבים,

תל-אביב 1999, עמ' 145–147, ובמיוחד הערה 22. המחבר אינו מזכיר ספר זה של מאיר (או כל ספר אחר שלה) בביליוגרפיה.

11 ראו: הזכר (לעיל, הערה 2), עמ' 432; וראו גם: A. Baumgarten, 'Rabbi Judah I and His Opponents', *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic and Roman Period*, XII (1981), pp. 165–166

12 ראו: מאיר (לעיל, הערה 10), שם.

13 וראו: באומגרטן (לעיל, הערה 11), עמ' 166. אין אנו טוענים כמובן שהנשיאים לא עשו שימוש בבריונים או בצבא פרטי מדי פעם בפעם. ראו: שוורץ, אימפריאליזם (לעיל, הערה 2), עמ' 115 והערה 34.

14 ראו: D. Sperber, *A Commentary on Derech Erez Zuta: Chapters Five to Eight*, Ramat-Gan 1990, pp. 100, 116–122

15 על בית המדרש כמוסד של קבע בעיר במאה הג' ראו למשל: י' לוין, מעמד החכמים בארץ-ישראל

גם רחוק מבית המדרש,¹⁶ ועל כן קשה לפרש שכל פסק הלכה שנעשה בבית (למשל משנה, ביצה ב, ו) הוא פסק הלכה של 'בית'. כמו כן, לדעת כותב שורות אלה, אין להגזים בתרומת ה'בתים' להתהוות ההלכה.¹⁷ על כן, אולי אין לשלול לגמרי את פרשנותו של המחבר לגבי 'שימוש' בבתים וב'בתים', אבל ברור שאין לראות בכל מעשה כזה שימוש פסי של חכם. דומה אפוא שאין לשלול לגמרי את פרשנותו לגבי תרומתם של ה'בתים' להתפתחות השיח ההלכתי, אבל אין להפוך בתים אלה לחלק המרכזי בהתפתחות ההלכה.

לדעת המחבר, ה'בתים' כללו גם מערכת של בתי דין 'פרטיים', בדומה לבתי דין שפעלו בבתי האב האריסטוקרטיים בתקופת הבית (עמ' 160). המחבר ממשיך בפרשנותו הליברלית ביותר לגבי המקורות כדי למצוא אסמכתאות לתופעת בתי הדין הפרטיים. יתרו, למשל, המצהיר על עצמו (ספרי במדבר, פסקה עט, עמ' 76): 'יש לי ארץ ויש לי נכסים ויש לי משפחה ודיין הייתי בעירי',¹⁸ הופך לפי המחבר, ל'wealthy clan leader who is also a judge in his hometown'. ומיד עלינו לחשוב על בתי דין פרטיים אריסטוקרטיים בתקופת הבית השני שבהם היו שופטים בודדים, על פי מה שנלמד מהבשורות הסינופטיות,¹⁹ ולא בית דין של שלושה (עמ' 141). על סמכותו של השופט הבודד ניתן ללמוד, למשל, מכך שהמונח 'בית דין' מתייחס לפעמים לשופט כזה (עמ' 143). ואולם ההתייחסות של המחבר למערכת המשפט היהודית שטחית ביותר. מה שהוא מתאר כ'שופט בודד' יכול להיות בקלות תלמיד חכם הפוסק הלכה בזמן הלימוד. כמו כן, אין המחבר מתייחס לסוגים השונים של בתי הדין – של הדייטות, של בוררים, בתי דין קבועים, בתי דין ארעיים, בתי דין עירוניים וכיוצא באלה.²⁰ לפי המחבר, הכול מוביל אל ה'private court system'.

גם בתי המדרש קשורים לדעתו למערכת של בתי האב הפרטיים. המחבר מצא קשר מעניין בין

בתקופת התלמוד: היבטים היסטוריים, ירושלים תשמ"ז, עמ' 12–13. על בית המדרש כמוסד פחות רשמי ראו: הוזר (לעיל, הערה 2). על Subgroups and Alliances ראו שם, עמ' 307–323. על החכם וה'בית' ראו שם, במיוחד עמ' 308–315.

16 הוזר (לעיל, הערה 2), עמ' 366–367.

17 ראו למשל עמ' 138, ודברי המחבר על המונחים 'אנן תנין – תניי דבית רבי': 'It appears as a terminus technicus to designate the sum total of legal traditions and teachings passed down in the name of Rabbi's household, or of some of its members. Its usage clearly outlines the legislative capacity of the social institution known as the Rabbinic household' המחבר מפנה ל'א' אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תשכ"ד², א, עמ' 43–74. ואולם אפשטיין מתייחס לצורות ספרותיות: באיזה מונח המתקשר ל'בית רבי' משתמשים כשהברייתא מקבילה למשנה ובאיזה מונח משתמשים כשאין הקבלה כזו. אכן, אפשר לקבל את המשפט הראשון של המחבר, אבל אין כל התייחסות אצל אפשטיין למהות ה'בתים' כפי שמפרש המחבר, וגם כאן נדרשת זהירות רבה. בדפוס ראשון, נוציה ש"ז: בארצי. גרסה זו פוגעת במקצת באופי ה'פרטי' של בית דינו.

18 ראו עמ' 140–141. המחבר מתבסס אך ורק על שתי מסורות בבשורות הסינופטיות שבהן נזכר שופט בלשון יחיד. על הרקע הרומי למתי ה, כה ראו: H.D. Betz, *The Sermon on the Mount*, Minneapolis 1995, p. 227. ובעניין לוקס יח, ב-ה, אין כל ביטחון שהשופט אמור להיות יהודי. קשה להסיק מסקנות כלשהן ממסורות אלה, לפחות ביחס לעניינים שבהם דן המחבר.

20 ראו: ז' ספראי, הקהילה היהודית בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשנ"ה, עמ' 76–98, והביבליוגרפיה שם. אין המחבר מזכיר ספר זה בביבליוגרפיה.

בתי הכנסת בחו"ל, שיסודם בבתי כנסת פרטיים, ובין בתי המדרש 'הפרטיים' בארץ, בניגוד לבתי הכנסת הציבוריים בארץ (עמ' 161-183).²¹ ואולם גם כאן אין המחבר משכנע. כך, למשל, קביעותיו לגבי בתי כנסת פרטיים בתפוצות מבוססות אך ורק על סטובי (Stobi) שבמקדוניה ועל דורה-ארופוס, שיסודם בבתי פרטיים שהפכו לבתי כנסת (עמ' 161-162). קשה לקבוע מסמרות על פי מדגם כל כך קטן, ונראה שהוא מרחיק לכת לגבי האופי 'הפרטי' של בתי הכנסת הללו ואחרים.²²

בשלב הבא של הדיון מציב המחבר את הבית הפרטי כמוקד הפעילות של החכמים במסגרת בתי המדרש הפרטיים. המחבר מציין למשנה, שבת א, ד, המזכירה את חנניה בן חזקיה בן גרון, אשר בעליית הגג שלו 'נמנו ורבו בית שמאי על בית הלל, ושמונה עשר דברים גזרו בו ביום'. לדעת המחבר, אותו חנניה הוא 'private individual', ולכן שמו נזכר רק כדי להעיד על מקום הכינוס. ייתכן שהצדק עמו וייתכן שלא, אבל קיימות דעות אחרות בנדון. אמנם, המחבר מפנה לאורבך (עמ' 176, הערה 37), שטען כי מדובר בדמות היסטורית, אבל אין הוא מקדיש לכך דיון כלשהו, ודיונו הארוך והמפורט של ישראל בן-שלום על 'חכם' זה, שנמנה עם החכמים המשתייכים לבית שמאי, לדעת בן-שלום, כלל לא ידוע למחבר.²³ מכאן הדרך קצרה לראות במפגשים של חכמים שונים בבתי פרטיים יסוד להתפתחותם של בתי מדרש פרטיים, או בלשון המחבר 'privately run public institutions' (עמ' 173). אכן, גם המחבר מודה (עמ' 174-175, הערה 50), לאמתו של דבר, שאין לנו מושג למה נפגשו חכמים במקומות מסוימים כמו 'עליית בית נתזה בלוד', 'בית עריס', 'עליית בית גוריה ביריחו' ועוד, שכן אין מקומות אלה מתוארים כבתי מדרש קבועים לאחר מכן. אפשר שהיו בתי מדרש שהחלו את פעילותם בבתי פרטיים,²⁴ אבל יש לזכור שבית המדרש התפתח כנראה עם הזמן למוסד עירוני מובהק, ומן הסתם התאים את עצמו גם מבחינה ארכיטקטונית למציאות זו.²⁵

רמת הדיון עולה במקצת בחלק האחרון של הספר, שבו המחבר דן בסמכות הנשיא ובהתהוות המנגנון המנהלי סביבו. לגבי המעמד של הנשיא במאות הב'-הג', המחבר נוקט עמדת ביניים בין הנטיות המקסימליסטיות במקצת של דוד גודבלאט לאלה המינימליסטיות באורח קיצוני של סת (שלום) שוורץ.²⁶ המחבר סבור שהייתה עלייה ניכרת במעמד הנשיא בסוף המאה הג' ובמאה הד', וזו גישה

21 והשוו: משנה, מגילה ג, ב; ירושלמי, שם ג ג, עג ע"ד: 'רבי שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן הדא דאמר אמר בבית הכנסת של יחיד'.

22 ראו: L.I. Levine, *The Ancient Synagogue: The First Thousand Years*, New Haven-London: 1999, pp. 252-255. כאשר Polymarchos העביר חלק מהמבנה לקהילה, כדי שישמש בית כנסת, קשה לטעון שמדובר בבית כנסת פרטי, ואין זה משנה אם הוא ביקש לשמור חלק מן המבנה ליורשיו. כפי שמעיר לוין, אין הבדלים בולטים בין המבנים בארץ למבנים בחו"ל, וקיים דמיון גם בסוגים השונים של המבנים הקיימים.

23 ראו: י' בן-שלום, בית שמאי ומאבק הקנאים נגד רומי, ירושלים תשנ"ד, עמ' 235-238, והביבליוגרפיה שם. על מהות י"ח דברים ראו שם, עמ' 252-272.

24 וספק אם יש לפרש כדעת המחבר (עמ' 176), שכוונת יוסי בן יעזר (משנה, אבות א, ד) באמרתו 'יהי ביתך בית ועד לחכמים' הייתה להפוך בית ממש לבית מדרש. המחבר רואה במשנה זו ראשיתה של תופעה חברתית: '...quite a few rich people would follow this advice and offer parts of their houses to assemblies of scholars'.

25 ראו: לוין (לעיל, הערה 15), עמ' 12-13; ספראי (לעיל, הערה 20), עמ' 186-189.

26 חשוב לציין שגם גודבלאט נוקט גישה מינימליסטית בהשוואה לאסכולה המקסימליסטית המשתקפת

די מקובלת במחקר, אף שעדיין אפשר להתווכח לגבי פרטים מסוימים ומקורות שונים. כך, למשל, אפשר להתווכח לגבי המסורת בירושלמי, חגיגה א ז, עו ע"ג, המספרת שרבי חייא (חייה), רבי אסי ורבי אמי נשלחו בידי ר' יהודה (ר' יודן) נשיאה 'למיעבור בקרייתא דארעא ישראל למתקן' לון ספרין ומתניינין, כלומר לעבור בעיירות של ארץ ישראל ולהתקין להם סופרים ומשנים. האם מסורת זו אכן משקפת סמכות וכוח של הנשיאים למנות מנהיגים ביישובים שבארץ ישראל? האם יש לקבל את המסורת מבחינה היסטורית? המחבר מודע לעובדה שספרות חז"ל פחות חד משמעית בעניין זה מאשר המקורות הלא יהודיים ונוקט בזהירות הנדרשת (עמ' 212–215).²⁷ ואולם כשהוא דן בבתי אב, גם בחלק זה של הספר, שערי הדמיון נפתחים. כך, למשל, קשה להבין את מסקנתו שהכתובת על לוח אבן מקציון שבגליל, המספרת על היהודים שהקדישו הקדשה לשלום הקיסרים ספטימיוס סוורוס וקרקלה, באה דווקא מ'משפחות אריסטוקרטיות מקומיות (=יהודיות)' (עמ' 194), לאור הקשיים הרבים בהגדרת אופי הכתובת, הפרשנות שלה והקשר ליהודים באזור.²⁸

אפשר להמשיך להעיר, להציע ולתקן, אבל אנו נסתפק במה שהעלינו עד כה. עם זאת, נציין שלא התייחסנו בביקורת זו לרקע ההיסטורי הכללי של המזרח הרומי שמציג המחבר.

המחבר מגיש לקורא ספר מרתק אבל בעייתי. ייתכן שהוא צודק במקצת רעיונותיו, אבל דברים רבים טעונים תיקון, הרחבה או ביזור, והדבר מקשה על הקורא לנקוט עמדה ביחס לתזה שלו, וחבל.

יהושע שוורץ

במאמרה של אפרת חבס (רובין) על רבן גמליאל (לעיל, הערה 1). לגבי הוויכוח בין גודבלאט לשוורץ ראו מאמרו של שוורץ (לעיל, הערה 1): D. Goodblatt, 'Patriarchs, Romans and (Modern) Scholars: A Response to Seth Schwartz', *JJS*, LI (2000), pp. 313–318.

27 לביטול מוחלט של המסורת ראו: שוורץ, אימפריאליזם (לעיל, הערה 1), עמ' 123. קשה יותר לקבל את דעתו של המחבר, שמסורת זו משקפת את המאה ה' ולא את אמצע המאה ה'ג' (עמ' 219, הערה 41).

28 ראו: ל' רוט-גרסון, הכתובות היווניות מבתי הכנסת בארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ז, עמ' 125–129.